

УДК 94(430) «18/19»:368.042

Мельничук О.А., Шарпаций В.Г. Передумови запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування в Німеччині у другій половині XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 20. – Вінниця: ДКФ, 2012. – С.246-250.

О.А. Мельничук, В.Г. Шарпаций

**ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО
ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У НІМЕЧЧИНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.**

У статті висвітлюються передумови запровадження державного соціального страхування у Німеччині. Автором аналізуються інститути добровільного, факультативно-обов'язкового та частково-обов'язкового страхування, розкривається їх значення для розвитку загальнообов'язкового страхування.

Ключові слова: соціальне страхування, соціальний захист, страхові внески, страхові каси.

Мельничук О. А., Шарпаций В.Г. Предпосылки введения общеобязательного государственного социального страхования в Германии во второй половине XIX в.

В статье освещаются предпосылки введения государственного социального страхования в Германии. Автором анализируются институты добровольного, факультативно-обязательного и частично-обязательного страхования, раскрывается их значение для развития общеобязательного страхования.

Ключевые слова: социальное страхование, социальная защита, страховые взносы, страховые кассы.

Melnychuk O.A. Sharpatiy V.G. Pre-conditions of introduction of obligatory state social security in Germany in the second half of XIX of century.

In the article pre-conditions of introduction of state social security are illuminated in Germany. An author is analyse the institutes of voluntarily, optionally-obligatory and partly-obligatory insurance, their value opens up for development of obligatory insurance.

Key words: social security, social defence, insurance payments, insurance cashdesks.

Світовий досвід підтверджує, що в основі соціального захисту населення країн з ринковою економікою лежить соціальне страхування. Першою із західноєвропейських країн, в якій у другій половині XIX ст. на державному рівні було запроваджено страхування від хвороб, нещасних випадків, старості та інвалідності була Німеччина. Саме її соціальне законодавство стало взірцем для інших держав у розробленні основ соціального захисту найманих працівників.

Питання соціальних реформ в Німеччині другої половини XIX ст. не знайшло належного висвітлення в науковій літературі. Виняток складають праці економістів, юристів, медичних та страхових працівників, які на початку XX століття вивчали досвід Німеччини з метою запровадження окремих видів соціального страхування в Російській імперії[1-7]. Соціальній політиці О. фон Бісмарка присвячена стаття С. Матвєєва та Г. Музиченка[8], в якій автори висвітлюють політичну боротьбу навколо реформ соціального страхування в наприкінці XIX ст. та їх значення для подальшого розвитку Німеччини. Окремі аспекти проблеми окреслені в контексті історії робітничого руху в Німеччині у досліджуваний період[9-11].

У своїй статті автор поставив за мету розкрити передумови запровадження державного соціального страхування у Німеччині шляхом аналізу інститутів добровільного, факультативно-обов'язкового та частково-обов'язкового страхування, показати їх вплив на розвиток інституту загальнообов'язкового державного страхування.

Зародження основ соціального страхування в Німеччині проходило в умовах активізації соціалістичного та робітничого рухів, які й змусили правлячі кола відмовитися від ідей манчестерських теорій та висловитися за активне втручання у регулювання відносин між робітниками та підприємцями. Іншою важливою складовою запровадження соціальних реформ та охоплення ними значної частки пролетаріату була сильна централізована державна влада, здатна знайти компроміс із буржуазією. Такі передумови склалися в 70-х рр. XIX ст. в Німеччині, що характеризувалася найбільшим впливом «залізного канцлера» та активною позицією соціал-демократів.

О. фон Бісмарк та його оточення розуміли, що лише каральними заходами боротися із соціалістичним та робітничим рухом неможливо. Тому й пропонувалося поєднувати їх із соціальними реформами для робітників. Виступаючи у рейхстазі у 1871 р. канцлер зазначав, що «єдиним засобом стримування соціалістичного руху є здійснення того, що видається справедливим у вимогах соціалістів і може бути реалізованим в межах

існуючого державного та суспільного порядку»[1, с. 8]. Опрацювавши програму СДРП, керівник уряду заявив про здатність самостійно вирішити «робітничє питання». Задумана соціальна реформа, передусім, повинна була переконати трудящих у спроможності держави створити «суспільство соціальної справедливості». Тому канцлер не заперечував, коли соціальну політику з пропагандистською метою називали «державним соціалізмом»[12, с. 37]

Окрім зняття соціальної напруги, соціальне законодавство канцлер розглядав як надійний захист від партикуляризму. Соціальне примирення мало стати запорукою закріплення територіальної єдності держави[8, с. 144]. В таких умовах проведення соціальних реформ було винесено на порядок денний.

Нова форма державної соціальної політики зустріла схвалення і підтримку не лише підприємців, але й тих соціальних реформаторів із буржуазії, які виступали за «соціальну монархію» і державне втручання у вирішення соціальних питань. Новий напрямок, що ставив за мету розробку таких соціальних заходів, за допомогою яких можна було зберегти соціальний мир в капіталістичному суспільстві, серед німецьких вчених отримав назву «катедер-соціалізму». Заснований прибічниками цього напрямку у 1872 р. в м. Ейзенах «Союз соціальної політики» ставив за мету вивчення та розроблення питання про запровадження загальнодержавного соціального страхування[13, с.313].

Зважаючи на важливість такого кроку для соціального захисту найманих робітників в самій Німеччині, а також становлення і розвитку даного інституту у світовій практиці, вказана модель соціального страхування отримала, в подальшому, назву «бісмаркської», і стала зразком для основ соціального захисту в інших державах[14, с.69].

Завдання із розроблення законодавчої бази соціального страхування виявилось не надто складним, оскільки ґрунт для цього був підготовлений попередніми його формами у вигляді добровільного, факультативно-обов'язкового та частково-обов'язкового страхування. Поява добровільного

соціального страхування в Німеччині сягає своїми коренями до початку XIX ст. Після відміни кріпосного права (1808 р.) та зруйнування цехів (1810 р.), із розвитком капіталістичних відносин, робітники створили перші організації у формі «вільних допоміжних кас». За законом 1845 р. місцевим органам влади надавалося право залучати до участі в таких касах всіх робітників даного району, поклавши початок розвитку факультативно-обов'язкового страхування. В 1849 р. місцеві органи влади отримали дозвіл обкладати внесками і підприємців, які сплачували половину суми страхового внеску робітників. Ця норма була перенесена згодом у загальнообов'язкове страхування[2, с. 29].

Під впливом наступних змін до законодавства значна частка вільних допоміжних кас перетворилася у місцево-обов'язкові. При цьому загальна кількість кас суттєво збільшилася. Так, якщо в 1854 р. у Пруссії нараховувалося 2 576 кас з 254 420 членами, то в 1974 р. - 4 877 кас із 785 278 членами. Функції цих кас обмежувалися виплатою грошової допомоги у разі хвороби чи смерті, розмір якої становив половину заробітку працівника. Надання медичної допомоги майже не практикувалося. Керівництво касами здійснювали самі застраховані. Інколи, право голосу на загальних зборах та в правлінні, пропорційно до сплачуваних внесків отримували підприємці[7, с.504.].

Із введенням в північній Німеччині у 1869 р. нового промислового статуту робітники отримали право створювати організації добровільного страхування – професійні спілки. Для зміцнення організації соціального захисту профспілки заснували особливий фонд взаємодопомоги, який вже відокремлювався від бойового фонду, призначеного для проведення страйків. Щоправда фінансова спроможність таких фондів була незначною, оскільки середній річний внесок складав 8 марок, а на кожного члена в рік витрачалося 5,5 марок. Головною статтею витрат була виплата допомоги у разі хвороби або смерті працівника. Для забезпечення інвалідів праці при Гирш-Дункерівських спілках була облаштована особлива центральна пенсійна каса, куди мали право входити робітники не старші 50 років. Пенсію могли отримувати робітники після п'ятирічного перебування в касі. Розмір внесків робітників віком до 30

років становив 14 пфенінгів, від 30 до 40 років – 20 пфенінгів, від 40 до 45 років – 27 пфенінгів, від 45 до 50 років – 47 пфенінгів. Зазвичай пенсія становила 4,5 марки на тиждень, після десятирічного перебування – зростала до 6 марок, а після двадцятирічного – до 7, 5 марок[4, с.32].

Вільні допоміжні каси, які отримали активний розвиток після 1869 р. були основані на принципах взаємодопомоги і позбавлені будь-якої благодійності. В переважній більшості випадків до кас входили робітники однієї галузі, які і здійснювали управління касами. На відміну від англійських робітничих орденів, які включали в себе декілька сотень тисяч членів, німецькі каси були нечисельними. Переважна їх більшість обмежувалася виплатою грошової допомоги. Як правило, кожна каса мала одного «довіреного» лікаря, який видавав посвідчення, необхідне для отримання лікарняної допомоги. Щоб захистити себе від фінансового банкрутства, каси намагалися приймати до свого складу фізично здорових членів. Таким чином, неспроможні бюджети обмежували функції таких організацій, а незначне охоплення робітничої маси (Гирш-Дункерівські спілки у 1874 р. об'єднували лише 42 тис. осіб) не могло суттєво вплинути на об'єм соціального захисту працюючих[2, с.30].

В таких умовах і уряд, і ліберальне суспільство, і самі робітники все частіше задумувалися над запровадженням обов'язкового страхування, яке з 1854 р. вже існувало для гірничо-заводських робітників. В 1971 р. уряд Німеччини зробив перший крок у даному напрямку, запровадивши відповідальність підприємців за нещасні випадки на виробництві. Зокрема, власники залізничних доріг, гірничих підприємств були зобов'язані виплачувати компенсації робітникам та їх сім'ям у разі отримання травм, інвалідності чи у випадку смерті. Однак закон не набув широкого поширення, оскільки певні надії уряд ще покладав на добровільне страхування[8, с.136]. З метою активізації діяльності вільних допоміжних кас, уряд Німеччини у 1876 р. прийняв спеціальний закон про реєстрацію таких кас, надавши їм права юридичної особи та визначивши умови, за яких участь у цих касах звільняла робітника від внесків у місцеву загальнообов'язкову касу. Незважаючи на те,

що протягом наступних 5 років утворилося ще 200 нових кас, загальна кількість добровільно застрахованих у самій Німеччині не збільшилася і складала 1,5 млн. осіб, які репрезентували 3% всього населення Німеччини та біля 12% найманих робітників. Якщо взяти до уваги, що обов'язковим страхуванням тимчасової непрацездатності в момент запровадження було охоплено 4,7 млн. робітників (10% населення та 40% найманих робітників), стає зрозумілим важливість такого кроку як перехід від добровільного до загальнообов'язкового страхування у Німеччині[6, с.13].

У більшості випадків, при запровадженні загальнодержавного страхування в Німеччині простежується наступність таких реформ та використання досвіду попередніх страхових форм. Особливо це проявилось в характері новостворених установ, їх функціях та структурі. Так із попередніх видів установ в майбутньому державному страхуванні збереглися фабричні та ремісничі місцево-обов'язкові каси, а змішані каси були перейменовані в общинні. Без змін залишалися також гірничо-заводські та вільні зареєстровані каси. Заново створювалися лише каси для робітників-будівельників, однак роль таких кас в загальній системі державного страхування була незначною[15, с.61-62].

Практика добровільного та місцево-обов'язкового страхування була скопійована також по відношенню до функцій та структури кас державного страхування. Так, видача допомоги у розмірі половини заробітку, максимальна тривалість виплати допомоги – 13 тижнів, видача допомоги на поховання в обсязі 10 тижневих допомог, встановлення, так званого «вичікувального періоду» при виплаті допомоги у разі хвороби – усе це практикувалося і раніше і було санкціоновано законом 1876 р. про реєстрацію вільних кас. Новий закон про загальнообов'язкове державне страхування вніс лише одноманітність у функції різних кас. Основним нововведенням було запровадження обов'язкової медичної допомоги, яка через нестачу матеріальних коштів не отримала належного розвитку в добровільному страхуванні[2, с.33].

Що стосується залучення підприємців до соціального страхування, то даний принцип був передбачений уже законом 1849 р., хоча й не набув всеосяжного характеру. З практики добровільного страхування був запозичений і принцип співвідношення внесків підприємців та робітників (1:2) і відповідно до цього ступінь їх участі в управлінні касами[4, с.42].

Наступність форм соціального страхування в Німеччині підтверджується і тим, що навіть із запровадженням загальнообов'язкового державного соціального страхування добровільне страхування у Німеччині не перестало існувати, хоча й в значній мірі втратило характер повної «добровільності». На 1910 р. в Німеччині продовжували функціонувати 1286 вільних кас, що охоплювали 887 625 членів, що складало 7,3% усіх застрахованих. Окрім того, добровільним страхуванням при професійних спілках було охоплено 1,5 млн. робітників[2, 35].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що добровільне і місцево-обов'язкове страхування, що існували у Німеччині майже з початку XIX ст. склали фундамент, на якому згодом було збудовано інститут державного соціального страхування. В жодній із європейських країн наступність між цими формами соціального страхування не проявилася так рельєфно. В цьому плані Німеччина залишається класичним зразком еволюції форм соціального страхування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вигдорчик Н.А. Социальное страхование. – СПб.: Муравей, 1917. – 31 с.
2. Вигдорчик Н.А. Социальное страхование. Систематическое изложение истории, организации и практики всех форм социального страхования. – СПб.: Практическая медицина, 1912. – 295 с.
3. Данский Б.Г. Страхование рабочих в России и на Западе. Т.1. Вип. 3. Организация больничной кассы. – СПб.: Прибой, 1914. – 206 с.
4. Данский Б.Г. Страхование старости и инвалидности в иностранных государствах. – СПб.: «Экономика», 1912. – 102 с.
5. Дементьев Е.М. Врачебная помощь рабочим и страхование их от болезней. – СПб.: «Труд», 1896. – 23 с.
6. Дементьев Е.М. Свод германских законов по страхованию рабочих. – СПб.: «Труд», 1912. – 134 с.
7. Яроцкий В. Страхование рабочих в связи с ответственностью предпринимателей. – СПб.: «Труд», 1895. – Т.2. – С. 497-1115.
8. Матвеев С.О., Музиченко Г.В. Соціальна політика Отто фон Бісмарка і сучасність // Український історичний журнал. – 2008. – №6. – С. 134-149.

9. Галкин И.С. Рабочее движение в Германии 1871-1914 годов. – Лекции. – М.: Госполитиздат, 1957. – 84 с.
10. Либкнехт В. О политической позиции социал-демократии, в частности по отношению к рейхстагу. – Никаких компромиссов, никаких избирательных соглашений. – Пауки и мухи. – М.: Госполитиздат, 1958. – 119 с.
11. Оболенская С.В. Политика Бисмарка и борьба партий в Германии в конце 70-х годов XIX в. – М.: Наука, 1992. – 174 с.
12. История Германии : учебное пособие : в 3 тт. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. –Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века. – М.: КДУ, 2008. – 672 с.
13. Краткая история Германии / Ульф Дильмайер, Андреас Гестрих, Ульрих Херманн и др.; пер с нем. К.В. Тимофеевой. – СПб.: Евразия, 2008. – 542 с.
14. Татаренко Г. Моделі соціального страхування в контексті історії // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 69-72.
15. Günter Nauman Deutsche Geschichte 1806 bis heute. – Wiesbaden: marixverlag, 2010. – 256 s.